

Ольга Сухомлинська

ДНПБ України імені В.О. Сухомлинського

ORCID ID 0000-0002-2033-285X

DOI 10.24139/2312-5993/2019.06/226-240

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ТЕКСТИ ПРО ВИХОВАННЯ ДІТЕЙ І МОЛОДІ ЯК СКЛАДОВА ІСТОРІЇ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

У статті аналізується сукупність концептуальних текстів, присвячених вихованню дітей і молоді, створених у період незалежності України, з 1991 по 2017 рік. Схарактеризовано поняття «концепція», «концептуальний текст», визначені критерії їх добору для аналізу. Застосований у дослідженні темпоральний, історіографічний та системно-структурний аналіз дозволив вичленити їх із загального інформаційного поля й класифікувати відповідно до сутнісних ознак, що характеризують такого роду тексти. Автором відрефлексовано 37 концептуальних текстів про виховання дітей і молоді, які насамперед стосуються усього виховного процесу, що відбувається в національній школі, а також ті, що обіймають його різні напрями: розумове, фізичне, громадянське, художньо-естетичне, трудове тощо. Підсумком аналізу є висновок, що концептуальні тексти про виховання виступають новим типом наукової діяльності українських науковців, що виник в умовах нагальної необхідності створення теоретико-методологічних засад функціонування вітчизняного освітньо-виховного простору, а також намаганням вибудувати цілісну теорію національного виховання.

Ключові слова: *освіта, виховання, недавня історія, концепція, концептуальний текст, структура, національне виховання, авторство, тенденції.*

Постановка проблеми. Освіта як складова людської цивілізації – це педагогічно організована система передачі накопиченого досвіду від покоління до покоління. Вона є сталою й досить консервативною частиною культурно-історичного ландшафту. Але з іншого боку, як система соціальна, має відповідати в різний спосіб на виклики і трансформації суспільства, тому має змінюватися, і з часом все частіше, особливо у 21 столітті, з початком і розширенням епохи кардинальних змін, невизначеності, хаотичності, непевності, як її класифікує один із чільних інтелектуалів сучасності, соціолог і філософ Зігмунд Бауман (Бауман, 2013).

Українська освіта, може, більше, ніж освіта інших країн пострадянського та східноєвропейського простору відчуває на собі глобальні тенденції, які помітно посилюються і внутрішньою політичною турбулентністю, збільшенням непередбачуваності й тимчасовості в розбудові цього складника національної культури, яка, втім, невпинно підсилює свою реформаційну активність, розробляючи й оприлюднюючи документи та

матеріали, що мають державну та соціальну вагу і регламентують її діяльність. Ми вичленуємо з усього масиву означених джерел тексти, присвячені вихованню дітей та молоді, які, на нашу думку, є самодостатніми феноменами і можуть виступати предметом окремого вивчення й аналізу.

Аналіз актуальних досліджень. До аналізу концептуальних документів і матеріалів щодо загальної середньої освіти, які були створені за часів незалежної України, тобто з 1991 по 2017 рік, науковці звертаються досить рідко. Серед тих, хто вивчав загальні питання реформування освіти цих років можна назвати, перш за все, Л. Березівську, знаного в Україні фахівця з історії педагогіки (Березівська, 2011). Цій темі присвячена і стаття В. Галах (Галах, 2014), однак зміст виховних стратегій у реформаційних процесах у їхніх розвідках не розглядається. Як науковець, я маю публікації, які торкаються означеної проблематики (Сухомлинська, 2006; 2015). Тільки-но вийшла з друку «Антологія текстів з реформування освіти в Україні: програми, концепції, проекти (1991 – 2017)», підготовлена фахівцями Державної науково-педагогічної бібліотеки України, у якій закумульовано великий масив документів і матеріалів стосовно реформаційних змін у галузі середньої освіти впродовж 27 років розбудови вітчизняного освітнього простору. Як член колективу упорядників цих текстів, і зокрема текстів, присвячених вихованню, автор Оглядової статті до розділу, що стосується виховання, мала змогу детально ознайомитися з першоджерелами, поміщеними як в основному тексті книги (Антологія текстів з реформування освіти в Україні: програми, концепції, проекти, 2019, с. 274-521), так і з додатковими джерелами – концепціями і програмами, що ввійшли до списку додаткових джерел з цієї проблематики (Антологія текстів з реформування освіти в Україні: програми, концепції, проекти, 2019, с. 521-524). На всі ці матеріали, особливо на Оглядову статтю (Сухомлинська, 2019), будемо спиратися в процесі аналізу.

Мета статті – проаналізувати сукупність концептуальних текстів про виховання дітей та молоді, що з'явилися в період з 1991 по 2017 рік, розкрити їхній зміст і визначити провідні тенденції.

При написанні статті застосовувалися такі **методи дослідження**, які одночасно виступають і підходами, а саме: *темпоральний*, що обіймає чітко визначений відрізок часу у 27 років – з 1991 по 2017, *історіографічний*, що спирається на аналіз і синтез і дозволяє провести оцінювання досить великої кількості наукових першоджерел, присвячених обраній нами темі; *системно-структурний*, що передбачає розкриття структури текстів й пошуки системо формуючих факторів.

Виклад основного матеріалу. Перебуваючи в епіцентрі суспільних і соціально-економічних зрушень, Україна в 1991 році, після проголошення Незалежності, приступила до розбудови власного законодавчого і концептуально-теоретичного поля, на які спирається освітня галузь. Це достатній відрізок часу, щоб здійснити аналіз напрацювань, що з'явилися з того часу, який класифікуємо як *недавнє минуле*. Міркування щодо такого феномена як *недавнє минуле* або *історія сучасності* викладено у відповідній статті, тому відсилаю читачів до неї (Сухомлинська, 2018). Принагідно зазначу, що весь відрізок розвитку освіти в незалежній Україні означаємо як *історію сучасності*, яка має декілька синонімів – *історія недавнього минулого*, *безпосередня історія*, *близька історія*. Її обов'язкові ключові поняття – *свідок*, *пам'ять*, *соціальний запит*, *подія*.

За таким підходом розглянемо один із напрямів розвитку педагогічних знань – концептуальні тексти про виховання дітей і молоді в освітньому просторі України як складова історії сучасної освіти.

Спершу означимо, що ж таке тексти концептуального спрямування, який зміст вкладаємо в це поняття. Тож визначимося з поняттям *концепція*. Це текст, що відображає систему поглядів (уявлень) стосовно розглядуваного феномена і включає в себе мету, завдання, принципи, зміст, особливості, передбачувані технології та очікувані результати. Енциклопедичні довідники підкреслюють, що концепція – це перш за все пояснення позиції, вона не верифікується і є до певної міри умовивідною, на відміну від програм, проектів, орієнтирів (Філософський енциклопедичний словник, 2002). Концепції, як певний різновид теорії, особливо важливі в період розвитку науки, реформування освітнього простору, коли існують різні підходи до тих чи інших явищ і існує нагальна необхідність у визначенні й конкретизації основоположних ідей щодо сутності й стратегії реалізації необхідних реформ, проектів, планів, програм. Поняття концепція корелюється з поняттям *концепт*, яке нещодавно ввійшло до загальнонаукового обігу і означає інноваційну ідею, що несе в собі сенс творення нового (Філософський енциклопедичний словник, 2002). У розгорнутому вигляді ця ідея репрезентована в концепції.

Відтак, *концептуальний текст* – це єдиний, внутрішньо поєднаний однією темою цілісний виклад, що складається зі структурних складових (концептів), притаманних концепції як особливому типу теоретизування.

Важливим для аналізу концептуальних текстів було вироблення критеріїв їх розгляду, яких, як зазначалося, накопичилося досить багато. Нами була здійснена не лише тематична (виховання), а й темпоральна

(хронологічна) систематизація і класифікація джерел, до яких застосовувався текстологічний аналіз, як необхідний компонент будь-якого історико-педагогічного дослідження, і особливо розгляду історії сьогодення. Важливим критерієм став *ступінь впливу текстів* на реформаційні або ж модернізаційні процеси. Аналізувалися ті, які носили характер обов'язковості і тим самим мали найбільший ступінь впливу на освітньо-виховні процеси. Не менш важливим критерієм стала також *альтернативність* ідеям і положенням, висунутим офіційними органами й установами, які, як правило, прослідковується в текстах, складених громадськими організаціями, групами осіб та окремими особами.

Важливим критерієм для відбору і класифікації стало *змістове наповнення джерел*, тобто відбір тих, які відповідають заявленому документу (концепція), охоплюють широке коло питань, мають достатній рівень узагальненості.

Отже, за 27 років загальна кількість концептуальних спеціальних текстів, присвячених розвитку і вихованню дітей і молоді в Україні, налічує більше 35 найменувань. Ми свідомі з того, що певна кількість матеріалів залишилися невиявленою, оскільки на початку 1990-х років в умовах економічних труднощів і за відсутності Інтернету й певного хаосу щодо оприлюднення документів, проводити їхні пошуки досить важко. Однак, виявлені тексти в своїй сукупності надають загальну картину в цій царині й можуть виступати репрезентативним об'єктом для аналізу.

Наявність такої кількості концептуальних текстів про виховання свідчить про велику зацікавленість освітян питаннями поглибленої теоретичної розробки виховної проблематики. Але це також і яскравий доказ турбулентності нинішніх освітніх процесів, їхньої плінності, певної невизначеності, проявів «ефекту маятника» в гуманітарій сфері впродовж усіх років існування української державності. Така увага до виховної проблематики може пояснюватися також і продовженням радянської традиції (яка може бути означена як «неорадянськість»), що приділяла надзвичайно велику увагу саме виховній складовій освітнього процесу.

Наголосимо, що наукова робота зі створення основоположних документів стосовно виховання дітей і молоді проводилася не лише впродовж усіх років незалежності, а розпочалася ще за останніх років існування СРСР. Так, перші документи були підготовлені у відповідь на оголошений провідним українським радянським педагогічним журналом «Радянська школа» конкурс зі створення концептуальних праць про бачення українськими освітянами мети і завдань виховання в умовах відносної

демократизації суспільного життя. За результатами конкурсу було опубліковано 3 концепції, підготовлені психологами, – О. В. Киричуком, директором Науково-дослідного інституту психології УРСР (Киричук, 1991) та двома співробітниками цього ж інституту І. Д. Бехом (Бех, 1991) та В. О. Моляко (Моляко, 1991). Вони присвячені методологічним і теоретико-практичним підходам до виховного процесу, у них прослідковується помітна тенденція звільнитися від радянських кліше й увиразнити орієнтації на демократичні і гуманістичні цінності, які розглядалися авторами як дитиноцентричні та особистісно орієнтовані. У цих проектах уперше в тексти такого ґатунку вводилися такі визначення: «особистість», «самореалізація», «суб'єктність», «самосвідомість», «рефлексія» тощо.

Серед аналізованих документів, створених у роки, які відносимо до недавнього минулого, досить мало тих, що стосуються різних аспектів *розвитку особистості дитини* в процесі виховання. Лише на початку 1990-х років продукуються тексти, де особливо наголошується на розвивальному й особистісно орієнтованому підходах до організації навчально-виховного процесу, спрямованих на всебічний розвиток особистості, її саморозвиток (Концепція самоорганізації розвитку особистості учня у навчально-виховному процесі, 1993; Киричук, 1991).

Ці перші тексти умовно класифікуємо як концепції, хоча це швидше теоретизування на задану тему – розвиток і виховання особистості.

У назвах текстів концептуального характеру, що створювалися в наступні роки, номінується або ж їх всеохопний характер (національне виховання), або ж тематична спрямованість – фізичне, трудове, моральне, естетичне виховання тощо, указується на масштаб (загальнодержавний, галузевий) або місце проведення виховної роботи (школа, позашкільця).

Структура текстів складена з такою послідовністю: на початку пояснюється причини створення концепції, де аргументується актуальність і необхідність її появи. Ці причини, як правило, можна умовно поділити на *функціональні* (тобто, для чого підготовлений текст: наприклад, для поліпшення виховного процесу у позашкільних закладах освіти) і *генетичні* (аналізуються попередні документи, якщо вони були, поміщується в низці випадків хронологічний екскурс, описується стан справ у тому чи іншому напрямі виховання на момент написання документа, як правило, негативний, який і спонукає до покращення ситуації, тобто створення нових текстів.

Далі визначається сутність, мета і завдання виховання дітей та молоді, які узалежнені від тематичної спрямованості тексту, але в цілому

передбачають виховання цілісної самостійної, відповідальної особистості. Починаючи з 1994 року, у концептуальних текстах з'являється такий компонент, як виклад *принципів* (основоположних ідей, ціннісних засад) виховання, які сповідують автори. До них вони відносять: *природовідповідність, культуровідповідність, гуманізм, демократизм, безперервність, наступність, зв'язок з життям, інтегративність, активну самодіяльність, творчу ініціативу*. Відзначимо, що висунуті й витлумачені принципи практично не змінювалися впродовж усіх років створення концептуальних текстів. Зміни в них пояснюються, на нашу думку, розвитком понятійно-термінологічного апарату української педагогічної науки, наприклад, активності й самодіяльності на особистісну орієнтованість і суб'єкт-суб'єктну взаємодію, акмеологічний замість ціннісного. В останні роки новими принципами в аналізованих текстах виступили *синергетичний, компетентісний* і навіть такі нетипові, як *«життєвої смислотворчої діяльності»* та інші. Разом із тим, у виключних випадках висувуються такі ціннісні засади, як *полікультурність, толерантність*.

Відмінною рисою концепцій про виховання дітей та молоді є наявність у їхній структурі досить великих за обсягом розділів, у яких аналізуються етапи психічного розвитку зростаючої особистості. Їх наявність свідчить про переконаність авторів у необхідності опертя виховного процесу не лише на соціальні чинники, а й на психофізіологію.

Важливою складовою текстів є їх звернення до фундаментальних людських цінностей, які має поширювати освітньо-виховне середовище. З-поміж цих найбільша увага приділяється національним цінностям як на наріжному камені побудови теоретичних міркувань і організації подальших практичних кроків. Майже всі тексти у своїй назві несуть визначення *«національний»* – *«національне виховання», «національне художнє виховання», «національно-патріотичне виховання»* тощо, де *«національне»* розуміється як україноцентризм, акцентуація на створених на теренах України впродовж досить значного відрізка часу сукупності духовно-моральних, естетичних, художніх, літературних цінностей як наукового, так і емпіричного характеру з метою ознайомлення й долучення до них дітей і молоді.

Важливою і неодмінною складовою текстів є включення в їх структуру цінностей, закладених в етнопедагогіці, на яких, за переконанням авторів, великою мірою має вибудовуватися виховний процес дітей і молоді. Ця тенденція особливо прослідковується в документах, створених у 1990-і роки (Концепція національного виховання, 1995; Концепція національного виховання, 1966).

Прикметною ознакою, що вирізняє концептуальні тексти, присвячені вихованню, від усіх інших є наявність у певної частини з них ідей і положень щодо релігійного виховання або ж виховання на основі християнських цінностей (Концепція національного виховання, 1995; Концепція національного виховання, 1966; Сухомлинська, 2002).

Розглядаючи увесь масив текстів, можна зробити висновок, що найбільша кількість створених концептуальних документів присвячена національному вихованню як всеохопній категорії (Концепція виховання дітей і молоді у національній системі освіти, 1996; Концепція національного виховання, 1995; Концепція національного виховання, 1966; Концепція національного виховання студентської молоді, 2009; Концепція сучасного українського виховання, 1996; Вишневський, 1997). До них долучаємо і тексти, що несуть у собі концептуалізацію питань національно-патріотичного виховання, з додатком до нього військово-патріотичного, які в останні роки набули виключно актуального значення (Концепція національно-патріотичного виховання молоді, 2010; Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді, 2015). Не зовсім звичне поєднання в одному документі двох понять національного і патріотичного – це продукт або ж концепт останніх років, який, на нашу думку, демонструє пріоритет державницьких цілей і переводить виховання патріотизму з особистісного рівня на публічний, суспільний.

Інші концепції охоплюють майже всі напрями виховання дітей і молоді в Україні: але їх не так багато. Вони створювалися впродовж 1990-х років, коли реформувався весь освітній простір і особливо загальна середня освіта, а відтак виникла потреба у виробленні концептуальних засад, необхідних для розгортання відповідної роботи у визначеному напрямі (Антологія текстів з реформування освіти в Україні: програми, концепції, проекти, 2019, с. 391-398; 401-418; 521-524). Підкреслимо, що разом із модернізаційними документами стосовно традиційних напрямів виховання: естетичне (1992), трудове (1992, 1993), фізичне (1994, 1997), художнє (1995), художньо-естетичне (2004) тощо, з'явилися й концептуальні тексти щодо нових напрямів – превентивне (1998), духовне (2002), громадянське (2002, 2012), економічне (2011). В останні роки спостерігаємо тенденцію до появи нових концепцій, підготовлених одноосібно (Антологія текстів з реформування освіти в Україні: програми, концепції, проекти, 2019, с. 523-524), що, на нашу думку, викликано більшою мірою бажанням автора заявити про себе, аніж відсутністю відповідного документа або ж висуненням нових теоретичних підходів.

І все ж характерною особливістю концептуальних документів з виховної проблематики є їхній колективний характер. Як правило, вони створювалися в межах однієї установи або ж організації, інколи – двома або трьома особами. Колективний підхід сприяв виробленню загальної позиції щодо змісту й сутності не лише тексту, а й методологічних підходів, концентрації зусиль, виробленню загальної позиції з елементами індивідуальної креативності й колективної відповідальності.

І особливе місце тут посідає Національна академія педагогічних наук України і передовсім Інститут проблем виховання, що працює в її складі. Саме Академія наповнює конкретним теоретико-методологічним і практичним змістом питання державної політики в цій галузі. Ми нараховуємо 13 текстів, підготовлених у НАПН України з чіткою вказівкою на її авторство. Крім того, багато документів, що виходили з грифом Міністерства освіти і науки України, готувалися саме в інституціях НАПН України, інколи із залученням інших фахівців.

Концептуальні тексти, створені колективом Інституту проблем виховання НАПН України (директор Інституту І. Д. Бех), спираються на аксіологічний підхід, в основі якого лежить теорія цінностей. Власне, сам процес виховання тут розглядається як формування особистості шляхом долучення вихованців до цінностей як соціальних, суспільнозначущих, так і суб'єктивних, особистісних (установки, переконання, інтереси). У документах, розроблених цим колективом, пріоритетне місце відводиться системі цінностей державницького порядку: держава, нація, народ, Україна, що, на наш погляд, дещо входить у протиріччя із заявленими в цих самих документах особистісно орієнтованими, персоналістичними цінностями.

Співробітники Інституту проблем виховання не обмежувалися написанням виключно концептуальних документів, а й опікувалися їх науково-методичним супроводом, конкретним змістовим наповненням виховного процесу, але таких текстів значно менше (Бех, Чорна, 2015; Національна програма виховання дітей і учнівської молоді, 2015; Основні орієнтири виховання учнів 1-12 класів загальноосвітніх навчальних закладів України, 2009; Програма «Нова українська школа у поступі до цінностей», 2018).

Наступна група текстів, яка вирізняється з-поміж інших, була підготовлена переважно під орудою Педагогічного товариства імені Григорія Ващенка (Вишневецький, 1997; Концепція національного виховання, 1966; Концепція сучасного українського виховання, 1996; Концепція формування світогляду громадянина України, 1996). У них розвиваються україноцентричні

ідеї, де виховний ідеал – це українець, державник, християнин і воїн, який все своє життя і діяльність підпорядковує державницькій ідеї. Відтак пропонується не умовивідно-усамітнений ідеал виховання, а діяльнісно-наступальний і, певною мірою, колективний. Їх можна класифікувати як ідеалістичні, радикально-наступальні.

Відтак, перелічена нами досить велика кількість засадничих текстів щодо національного й національно-патріотичного виховання висувалася різними інституціями, владними органами, громадськими організаціями й окремими особами. І тут прослідковуємо *наступну тенденцію* – якщо на початку незалежності документи такого спрямування створювалися ініціативно, переважно громадськими організаціями, то з плином часу така сама спрямованість стала характерною і для документів, що виходили з офіційних установ та відомств. До того ж, якщо у 1990-х роках ідеї щодо національно-патріотичного виховання, що висувалися громадськими організаціями, розцінювалися освітянським загалом як радикальні, то останні документи свідчать, що офіційна педагогіка в Україні багато в чому сприйняла і розвинула ідеї й цінності, висунуті в альтернативних документах, обходячи, між тим, питання релігійного виховання.

Ми зупинилися на характеристиці текстів, які носять всеохопний характер, багатопланові і багатоаспектні. Всі ж інші, які несуть у назві цільове призначення або ж напрям – фізичне, художнє, превентивне, громадянське тощо – свої міркування підпорядковують ключовій темі й поширюють класичне для педагогіки виховання розуміння цього напрямку, додаючи народознавчі, україноцентричні складові та висуваючи на передній план особистісно орієнтовані завдання.

Вичленення концептуальних текстів із виховання передбачає вихід за межі українського освітнього простору й ознайомлення зі станом справ у цій царині в інших країнах задля порівняльно-співставного аналізу.

Порівнюючи вітчизняні тексти із зарубіжними матеріалами (виключаючи пострадянський простір), ми не віднайшли текстів, аналогічних українським. У зарубіжних мова йде про проекти, програми, стратегії, які носять, як правило, актуальний, конкретний і діяльнісний характер. Стосовно зарубіжної педагогіки термін «*концепція*», *концептуальний* означає систему поглядів чи ідей того чи іншого педагога або наукової школи, представлену в сукупності їхніх досить солідних і аргументованих праць, а не узагальнені тексти часто-густо безіменні, колективного характеру.

Зазначимо, що в останнє десятиліття зарубіжна педагогіка приділяє значно більше уваги питанням виховання дітей, ніж раніше. Спостерігаємо в цій царині як слідування традиціям, які обов'язково зберігаються й підтримуються, так і суттєвий вплив соціально-інформаційних зрушень і процесів, які провокують необхідні зміни у ставленні і сприйнятті нових тенденцій і тем у вихованні, адекватних до життя у плинному і невизначеному суспільстві. Звертаючи увагу на питання виховання, школа разом із тим поділяє, в одних країнах більшу, у інших – меншу, відповідальність у цій царині з сім'єю.

Провідною тенденцією в європейській педагогіці залишається наповнення виховного потенціалу гуманітарних навчальних курсів, збільшення обсягу суспільно-політичних дисциплін, таких як «Практичне право», «Навчаємося демократії», «Демократія в школі», «Громадянська освіта», покликаних великою мірою формувати світогляд та моральну поведінку у школярів, і де велика частка належить вихованню толерантності в полікультурному суспільстві (Сухомлинська, 2019).

Зусилля освітян і науковців, крім зосередження на формуванні у школярів рис громадянськості, свободи та відповідальності, спрямовані на подолання проблем і викликів, які виникли в останні роки і потребують невідкладного вирішення. Це антинаркогенна стратегія, системна робота проти проявів насилля в школі (антимобінг і антибулінг), екологічне, фізичне, здоров'язбережувальне і трудове виховання (Джуринский, 2014).

Щодо США, то тут у нагоді нам стане робота дослідниці О. Л. Плахотнюк, присвячена науково-методичному і програмному забезпеченню виховного процесу в США (Плахотнюк, 2010). Засадничий виховний проект у цій країні носить назву «Головне – характер!» (Character counts!). Він охоплює всі вікові групи дітей (від 4 років) і націлений на виховання моральної культури, здатності приймати рішення, формувати суспільну поведінку. Його основою є загальнолюдські цінності, він обіймає всю навчальну й позанавчальну діяльність школярів, виступає суспільною, а не лише педагогічною метою. Під вихованням характеру розуміється розвиток критичного мислення і взагалі когнітивний розвиток, навчання життєвим і моральним навичкам і відповідної поведінки, умінь вирішувати конфлікти, вільний розвиток дитини (відсутність пригноблення, залякування, долучення до традицій і сприйняття нового, перспективного, толерантність і терпимість до іншого). Цей проект передбачає формування шести «стовпів» характеру: надійність, повага, відповідальність, справедливість, турботливість, громадянськість. У країні працюють також

такі виховні програми, як «Цінності в дії», «Освіта для демократії», проект «Школа без насилля» тощо (Плахотнюк, 2010).

Відтак, можемо зазначити, що виховна проблематика хвилює освітян у багатьох країнах світу, але підходи до організації та здійснення виховання різняться і за підходами, і за змістовим наповнення, і за технологіями реалізації.

Висновки. Відтак, заключаємо, що в історії сучасної української педагогіки, що вивчає питання виховання дітей і молоді, неабияке місце належить концепціям. Створення концептуальних текстів і матеріалів є абсолютно новою справою, новим типом діяльності українських освітян: адже впродовж усього радянського періоду вони лише керувалися документами, розробленими переважно всесоюзними та російськими партійними і державними органами.

Отже, можемо говорити про *новий напрям* розвитку української педагогіки – теоретико-методологічне обґрунтування, концептуальне забезпечення розвитку освітньо-виховного простору в державі.

Спостерігається тенденція через ці тексти вибудувати цілісну теорію національного виховання, яка б об'єднала всі можливі виховні проблеми. І якщо на початку 1990-х років тексти концептуального характеру віддзеркалювали різні підходи до розбудови виховного процесу і можуть розцінюватися як інноваційні, то з часом концептуальне поле стає все більш однорідним, до певної міри директивним, хоча й декларує різноманітність і поліпарадигмальність. Воно вже перенасичене концепціями, у яких автори обстоюють одні й ті самі аксіологічні антропоцентричні позиції, а в кожному наступному тексті лише змінюють певні акценти в своїх аргументаціях, відповідно до актуальних ідеологічних і світоглядних запитів і суспільних потреб.

Але ж в умовах аксіоматичного хаосу сучасного світу, релятивізму цінностей і норм, появи нових і відкидання звичних, мета створення концепції – це цілісний виклад нового бачення питання (проблеми), що відповідно спирається на нові теоретико-методологічні підвалини, інноваційні підходи, які йдуть у розріз із існуючими. У будь-якому іншому разі підготовка умовно «нової» концепції втрачає будь-який сенс.

Проаналізовані концептуальні тексти щодо виховання відображають переважно традиціоналістське, канонічне бачення як цінностей, так і процесу долучення до них дітей і молоді. Проте відзначимо, що і в такому контексті відбулося і нині постійно відбувається трансформаційне перетлумачення термінів і понять (наприклад, національне, патріотичне),

включення до пояснень їх нових значень, а також розширення явищ і процесів, які залучаються до виховної проблематики, що є, на нашу думку, позитивним явищем.

Перспективи подальших досліджень. Вразливим місцем у цьому напрямі наукової діяльності є мала кількість програм, проектів, моделей, які б носили конкретний характер і пропонували різноманітні методики й технології, відштовхуючись від висунутих концептуальних положень. Тому вбачаємо перспективність у розробленні саме цих напрямів досліджень з питань виховання дітей та молоді в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

- Антологія текстів з реформування освіти в Україні: програми, концепції, проекти (1991-2017)* (2019). Вінниця: ТОВ «ТВОРИ» (*Anthology of texts on education reform in Ukraine: programs, concepts, projects (1991-2017)*) (2019). Vinnytsia).
- Бауман, З. (2013). *Плинні часи*. Київ: Критика (Bauman, Z. (2013). *Current times*. Kyiv: Criticism).
- Березівська, Л. Д. (2011). Реформування шкільної освіти України в умовах державотворення (початок 90-х років ХХ ст.). *Молодь і ринок*, 6 (77), 17-20 (Berezivska, L. D. (2011). Reforming school education in Ukraine in the conditions of state formation (early 90-ies of the XX century). *Youth and Market*, 6 (77), 17-20).
- Бех, І. Д. (1991). Концепція виховання особистості. *Радянська школа*, 5, 40-47 (Bekh, I. D. (1991). Concept of personal education. *Soviet School*, 5, 40-47).
- Бех, І. Д., Чорна, К. І. (2015). Програма українського патріотичного виховання дітей і учнівської молоді. *Гірська школа Українських Карпат*, 12-13, 26-37 (Bekh, I. D., Chorna, K. I. (2015). Program of Ukrainian Patriotic Education of Children and Student Youth. *Ukrainian Carpathian Mountain School*, 12-13, 26-37).
- Вишневецький, О. (1997). Концепція демократизації українського виховання. *Концептуальні засади демократизації та реформування освіти в Україні: пед. концепції*, (сс. 78-122). Київ (Vyshnevskiy, O. (1997). The concept of democratization of Ukrainian education. *Conceptual foundations of democratization and education reform in Ukraine: ped. concepts*, (pp. 78-122). Kyiv).
- Галах, В. В. (2014). Специфіка реформування середньої освіти в незалежній Україні. *Таврійський вісник освіти*, 4 (48), 274-281 (Halakh, V. V. (2014). Specificity of secondary education reform in independent Ukraine. *Tavria Bulletin of Education*, 4 (48), 274-281).
- Джуринский, А. Н. (2014). *Сравнительное образование. Вызовы XXI века*. Москва: Изд-во Прометей (Dzhurynskiy, A. N. (2014). *Comparative education. Challenges of the XX century*. Moscow: Prometheus Publishing House).
- Киричук, О. В. (1991). Концепція виховання підростаючих поколінь суверенної України. *Радянська школа*, 5, 33-44 (Kyrychuk, O. V. (1991). The concept of education of the younger generations of sovereign Ukraine. *Soviet School*, 5, 33-44).
- Киричук, О. В. (1994). Концепція організації навчально-виховного процесу в школі розвитку. *Рідна школа*, 6, 15-18 (Kyrychuk, O. V. (1994). The concept of organization of educational process in the school of development. *Native School*, 6, 15-18).
- Концепція виховання дітей і молоді у національній системі освіти (1996). *Інформ. зб. М-ва освіти України*, 13, 2-15 (The concept of education of children and youth in the

national education system (1996). *Inform. Bulletin of Ministry of Education of Ukraine*, 13, 2-15).

Концепція національного виховання [Документ схвалено Всеукраїнською педагогічною радою працівників освіти 30 червня 1994 року] (1995). *Початкова школа*, 2, 48-52 (The Concept of National Education [Document approved by the All-Ukrainian Pedagogical Council of Education Workers on June 30, 1994] (1995). *Elementary School*, 2, 48-52).

Концепція національного виховання [Документ підготовлено колективом авторів: Ю. Д. Руденко (науковий керівник), О. Т. Губко, Г. В. Біленька, В. І. Каюков, М. І. Кравчук, М. П. Кононенко, Н. І. Поклад, А. М. Москаленко, Є. І. Сявавко, А. В. Цьось] (1966). *Освіта*, 41, 2-7 (The concept of national education [The document is prepared by a team of authors: Yu. D. Rudenko (scientific supervisor), O. T. Hubko, N. V. Bilenka, V. I. Kaiukov, M. I. Kravchuk, M. P. Kononenko, N. I. Poklad, A. M. Moskalenko, Ye. I. Siavavko, A. V. Tsios] (1966). *Education*, 41, 2-7).

Концепція національного виховання студентської молоді: дод. до рішення колегії МОН України від 25 черв. 2009 р., протокол № 7/2-4 (2009). *Освіта і управління*, Т. 2, 2, 80-82 (The concept of national upbringing of student youth: Add. to the decision of the collegium of the Ministry of Education and Science of Ukraine of 25 June. 2009, Minutes No. 7/2-4 (2009). *Education and Management*, Vol. 2, 2, 80-82).

Концепція національно-патріотичного виховання молоді (2009). *Практика упр. закл. освіти*, 2, 89-94 (The concept of national patriotic education of youth (2009). *Practice of management of education institutions*, 2, 89-94).

Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді (2015). *Інформ. зб. та коментарі М-ва освіти і науки України*, 8, 87-95 (The concept of national patriotic upbringing of children and youth (2015). *Inform. bulletin and comments of Ministry of education and science of Ukraine*, 8, 87-95).

Концепція самоорганізації розвитку особистості учня у навчально-виховному процесі (1993). *Рідна школа*, 8, 53-60 (The concept of self-organization of development of the student's personality in the educational process (1993). *Native School*, 8, 53-60).

Концепція сучасного українського виховання (1996). *Освіта*, 50, 4-5 (The concept of modern Ukrainian education (1996). *Education*, 50, 4-5).

Концепція формування світогляду громадянина України (1996). *Освіта*, 63/64, 8-9 (The concept of forming the worldview of the citizen of Ukraine (1996). *Education*, 63/64, 8-9).

Моляко, В. О. (1991). Концепція виховання творчої особистості. *Радянська школа*, 5, 47-51 (Moliako, V. O. (1991). Concept of upbringing of creative personality. *Soviet School*, 5, 47-51).

Національна програма виховання дітей і учнівської молоді (2005). *Книга класного керівника*. Харків (National Program for the Education of Children and Student Youth (2005). *Class teacher book*. Kharkiv).

Основні орієнтири виховання учнів 1-12 класів загальноосвітніх навчальних закладів України. Програма (2009). Тернопіль. Вид-во «Навчальна книга – Богдан» (*The main guidelines for the education of students in grades 1-12 of secondary schools in Ukraine. Program* (2009). Ternopil. Educational Book-Bogdan).

Програма «Нова українська школа у поступі до цінностей» (2018). Режим доступу: <https://ipv.org.ua/prohrama-nova-ukrainska-skola> (*Program "New Ukrainian School in Transition to Values"* (2018). Retrieved from: <https://ipv.org.ua/prohrama-nova-ukrainska-skola>).

- Плахотнюк, О. Л. (2010). *Концепції виховання у системі шкільної освіти США*. Умань: ПП Жовтий (Plakhotniuk, O. L. (2010). *Concepts of upbringing in the system of school education of the USA*. Uman: PE Zhovtyi).
- Сухомлинська, О. В. (2002). Концептуальні засади формування духовності особистості на основі християнських моральних цінностей. *Шлях освіти*, 4, 13-19 (Sukhomlynska, O. V. (2002). *Conceptual principles of formation of spirituality of the personality on the basis of Christian moral values*. *Path of Education*, 4, 13-19).
- Сухомлинська, О. В. (2006). *Духовно-моральне виховання дітей та молоді: загальні тенденції й індивідуальний пошук*. Київ: Добро (Sukhomlynska, O. V. (2006). *Spiritual and moral education of children and youth: general trends and individual search*. Kyiv).
- Сухомлинська, О. В. (2015). Концептуалізація ідей про виховання моральності в сучасній Україні. *Шкільний світ*, 4 (708), 4-20 (Sukhomlynska, O. V. (2015). *Conceptualization of ideas about upbringing of morality in modern Ukraine*. *School World*, 4 (708), 4-20).
- Сухомлинська, О. В. (2018). Деякі міркування щодо вживання поняття «історія сучасності» в педагогічному контексті (крізь призму зарубіжних досліджень). *Науково-педагогічні студії*, 1, 10-18 (Sukhomlynska, O. V. (2018). *Some considerations regarding the use of the term "history of the present" in the pedagogical context (through the lens of foreign studies)*. *Scientific and Pedagogical Studies*, 1, 10-18).
- Сухомлинська, О. В. (2019). Оглядова стаття [Про виховання та розвиток дітей і молоді]. *Антологія текстів з реформування освіти в Україні: програми, концепції, проекти (1991-2017)*, (сс. 274-280). Вінниця: ТОВ «ТВОРИ» (Sukhomlynska, O. V. (2019). *Review Article [On the Education and Development of Children and Youth]*. *Anthology of texts on education reform in Ukraine: programs, concepts, projects (1991-2017)*, (pp. 274-280). Vinnytsia).
- Філософський енциклопедичний словник (2002). *Національна академія наук України. Інститут філософії ім. Григорія Сковороди*. Київ: Абрис (Encyclopedic Dictionary of Philosophy (2002). *National Academy of Sciences of Ukraine. Institute of Philosophy named after Hryhorii Skovoroda*. Kyiv).

РЕЗЮМЕ

Сухомлинская Ольга. Концептуальные тексты о воспитании детей и молодежи как составляющая истории современного образования в Украине.

В статье анализируется совокупность концептуальных текстов, посвященных воспитанию детей и молодежи, созданных в период независимости Украины, с 1991 по 2017 год. Охарактеризованы понятия «концепция», «концептуальный текст», определены критерии их отбора для анализа. Примененный в исследовании темпоральный, историографический и системно-структурный анализ позволил вычленил их из общего информационного поля и классифицировать в соответствии с сущностными признаками, характеризующими такого рода тексты. Автором отрефлексированы 37 концептуальных текстов о воспитании детей и молодежи, прежде всего касающихся всего воспитательного процесса, происходящего в национальной школе, а также тех, которые занимают его различные направления: умственное, физическое, гражданское, художественно-эстетическое, трудовое и др. Итогом анализа является вывод, что концептуальные тексты о воспитании выступают новым типом научной деятельности украинских ученых, возникшим в

условиях крайней необходимости создания теоретико-методологических основ функционирования отечественного образовательно-воспитательного пространства, а также попыткой выстроить целостную теорию национального воспитания.

Ключевые слова: образование, воспитание, недавняя история, концепция, концептуальный текст, структура, национальное воспитание, авторство, тенденции.

SUMMARY

Sukhomlynska Olha. Conceptual texts on children and youth upbringing as a component of history of modern education in Ukraine.

The article analyzes a set of conceptual texts devoted to upbringing of children and youth, created in the period of independence of Ukraine, from 1991 to 2017. The terms "concept", "conceptual text" are defined, the criteria of their selection for analysis are highlighted. The temporal, historiographic, system-structural and textual analysis used in the study allowed them to be separated from the general information field and classified according to the essential features that characterize such texts. The author reflected 37 conceptual texts on upbringing of children and young people, which cover all its directions: mental, physical, artistic and aesthetic, labor, etc. It was emphasized that the greatest attention of text designers was paid to the concepts, which encompassed the whole educational space and bore in their titles the definition of "national". Therefore, the article focuses on the analysis of texts concerning holistic approach to education (the concept of national upbringing), as well as their specific manifestations in the form of national patriotic upbringing. It has been found out that alternative educational concepts, which were not taken into account in official pedagogy in the mid-1990s, have been perceived and developed at all levels in the last five years, especially by the general educational community. The article reveals the authorship of many texts, which in most cases is collective. The comparative analysis of relevant domestic and foreign texts bearing the conceptual features, showed the difference of attitude to the definition of principles, essence, purpose and tasks of the educational process from the standpoint of concreteness and practical orientation.

The result of the analysis is the conclusion that the conceptual texts on education are a new type of scientific activity of Ukrainian researchers, which emerged in the context of the urgent need to create theoretical and methodological foundations of functioning of the national educational space, as well as the attempt to build a coherent theory of national education. The set of created conceptual texts, on the one hand, demonstrates adherence to classical-traditionalist approaches, as well as dependence on political and ideological context, which explains their large number, and on the other – indicates the extension and detail of the theoretical and methodological definition and prospects of development of educational process as a special type of pedagogical activity.

Key words: education, upbringing, recent history, concept, conceptual text, structure, national education, authorship, trends.